

مقدمه‌ای بر

شناخت جامعه علویان ترکیه

(از پیدایش تا ۲۰۰۹ م)

تألیف

مهدی جمالی‌فر

مؤسسه انتشارات امیرکبیر

تهران، ۱۳۹۱

سرشناسه: جمالی فر، مهدی، ۱۳۶۱-
عنوان و نام پدیدآور: مقدمه‌ای بر شناخت جامعه علویان ترکیه از پیدایش تا ۲۰۰۹ م. / نوشته مهدی جمالی‌فر.
مشخصات نشر: تهران: امیرکبیر، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری: ۲۰۰ ص: مصور (بخشی رنگی)، جدول.
شابک: دوره: 9-1463-00-964-978
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.
یادداشت: کتابنامه.
یادداشت: نمایه.
موضوع: سادات (خاندان).
موضوع: نیمه -- ترکیه -- تاریخ.
رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۱ م ۷ ج ۸ / BP ۲۳۹
رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۵۲
شماره کتابشناسی ملی: ۲۷۷۹۵۲۱

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۰۰-۱۴۶۲-۹

مؤسسه انتشارات امیرکبیر

تهران: خیابان جمهوری اسلامی، میدان استقلال، صندوق پستی: ۱۱۳۶۵۴۱۹۱
مقدمه‌ای بر شناخت جامعه علویان ترکیه: از پیدایش تا ۲۰۰۹ م
© حق چاپ: ۱۳۹۱، مؤسسه انتشارات امیرکبیر www.amirkabir.net

نوبت چاپ: اول

مؤلف: مهدی جمالی‌فر

طراح جلد: محمدرضا نبوی

حروف متن: میترا ۱۳

چاپ و صحافی و لیتوگرافی: چاپ واژه‌پرداز اندیشه، تلفن: ۷۷۱۴۵۰۶۳۰۶

شمارگان: ۱۰۰۰

بها: ۴۵۰۰۰ ریال

همه حقوق محفوظ است. هرگونه نسخه‌برداری، اعم از زیراکس و بازنویسی، ذخیره کامپیوتری، اقتباس کلی و جزئی (به‌جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی، و اقتباس در گیومه در مستندنویسی، و مانند آنها) بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

فهرست مطالب

۱۱	پیشگفتار
۱۳	مقدمه
۱۵	زمینه‌های تاریخی پیدایش علویان ترکیه
۱۵	مهاجرت ترکان به آناتولی
۱۸	مهاجرت دراویش و اهل طریقت به آناتولی
۲۰	جنبش بابائیه
۲۳	ظهور امپراتوری عثمانی
۲۵	روابط نخستین سلاطین عثمانی با اهل طریقت
۲۷	تأسیس طریقت بکتاشیه و مروری بر تاریخ آن
۳۳	بکتاشیه پس از حاجی بکتاش
۳۴	بالیم سلطان (مجدد طریقت بکتاشیه)
۳۶	بکتاشیه پس از بالیم سلطان
۳۸	ارتباط علویان قزلباش و بکتاشیان
۴۰	نگاهی به قیام بدرالدین سیماونه‌ای و نهضت صفوی در قلمرو عثمانی
۴۳	بدرالدینی‌ها پس از بدرالدین
۴۴	شیخ صفی‌الدین اردبیلی و جانشینانش
۴۶	شیخ جنید و اوج‌گیری دعوت صفوی
۴۸	شیخ حیدر، تأسیس و توسعه قزلباش
۴۹	شاه‌اسماعیل و تشکیل حکومت شیعه در ایران
۵۳	تاریخ علویان از دوران سلطنت بایزید دوم تا پایان سلطنت سلیم اول
۵۳	بایزید دوم و قزلباشان
۵۴	قیام شاه‌قلی
۵۶	سلطان سلیم و قیام نورعلی خلیفه
۵۷	جنگ چالدران

قیام جلال	۶۱
تاریخ علویان آناتولی از آغاز سلطنت سلطان سلیمان قانونی تا کنون	۶۳
سلطان سلیمان و قیام سوکلون قوچه اوغلی و بابا ذوالنون	۶۳
قیام قلندر چلبی	۶۴
صلح آماسیه	۶۶
قزلباشان در آیینۀ دفاتر مهمۀ عثمانی (قرن شانزدهم میلادی / دهم هجری)	۶۶
الف - عمده اتهاماتی که به قزلباشان نسبت داده شده است:	۶۷
ب - مجازاتی که در حق قزلباشان اعمال می‌شد	۷۱
ج - تدابیر عثمانی در مقابل قزلباشان آناتولی	۷۳
علویان آناتولی پس از قرن شانزدهم میلادی / دهم هجری تا اعلان جمهوریت	۷۸
تاریخ علویان از دوره جمهوریت تا کنون	۸۱
گرایش‌های فکری امروز علویان ترکیه	۹۷
جمعیت و شاخه‌های قومی علویان ترکیه	۹۹
شاخه‌های قومی علویان ترکیه	۱۰۰
علویان و فرهنگ شفاهی	۱۰۵
وسایل انتقال شفاهی فرهنگ در میان علویان	۱۰۵
۱. ادبیات منظوم	۱۰۵
۲. تصویر	۱۰۷
۳. جملات کوتاه	۱۰۷
۴. آیین‌ها	۱۰۸
منابع مکتوب علویان	۱۰۸
تفسیرهای مختلف از علوی‌گری در ترکیه	۱۱۱
بستر تکوین و تحول عقاید علویان	۱۱۵
شمیزم	۱۱۵
تصوف	۱۲۲
ملاطیه	۱۲۳
قلندریه	۱۲۵
حروفیه	۱۲۶
تشیع	۱۲۹
عقاید و آیین‌های علویان ترکیه	۱۳۳
ویژگی‌های عقیدتی و عبادی	۱۳۳
تثلیث (الله - محمد - علی)	۱۳۴
علویان و غلو درباره علی (ع)	۱۳۶
چهار باب و چهل مقام	۱۳۸

۱۴۱.....	سه سنت و هفت فرض.....
۱۴۱.....	اهلبیت و دوازده امام(ع).....
۱۴۳.....	چهارده معصوم.....
۱۴۳.....	کمر بست هفده گانه.....
۱۴۵.....	آیین ها و مراسم.....
۱۴۵.....	آیین مصاحب.....
۱۴۶.....	آیین جم.....
۱۴۸.....	دوازده پوست از نظر توفیق اویتان.....
۱۴۹.....	دوازده پوست از نظر بدری نویان.....
۱۵۸.....	دشکون.....
۱۶۰.....	اعیاد و مناسبت ها.....
۱۶۱.....	یزید.....
۱۶۱.....	بیست و یکم مارس (عید نوروز).....
۱۶۳.....	(عید خضر الیاس).....
۱۶۳.....	دهم ذی الحجه (عید قربان).....
۱۶۴.....	سوم الی پنجم حزیران (ژوئن) (جشن های ابدال موسی).....
۱۶۵.....	شعار علویان.....
۱۶۷.....	پیوست ها.....
۱۷۳.....	فهرست منابع.....
۱۷۳.....	کتابهای فارسی و عربی.....
۱۷۵.....	مقالات فارسی.....
۱۷۶.....	پایان نامه ها.....
۱۷۷.....	کتابهای ترکی.....
۱۷۷.....	مقالات ترکی.....
۱۷۸.....	کتابهای انگلیسی.....
۱۷۸.....	مقالات انگلیسی.....
۱۷۸.....	سایت های اینترنتی.....
۱۷۹.....	تصاویر.....
۱۹۱.....	نمایه.....

پیشگفتار

موضوع شناخت علویان ترکیه از موضوعات مشترک میان تاریخ ایران و ترکیه است. متأسفانه علی‌رغم پیوندی که علویان ناتولی با صفویان ایران دارند، این موضوع از سوی پژوهشگران ایرانی به اندازه بایسته و کافی مورد توجه و مطالعه قرار نگرفته است. این بی‌عنایتی به اندازه‌ای است که تاکنون (تیر ماه ۱۳۸۸) حتی یک کتاب به زبان فارسی به صورت مستقل در این زمینه منتشر نشده است. از این رو بکر بودن موضوع نخستین انگیزه نگارنده جهت پرداختن به آن بود. ایرانی، خراسانی و نیشابوری بودن حاجی بکتاش‌ولی، پیشوای مشترک علویان و بکتاشیان ترکیه، دومین انگیزه نگارنده جهت گام نهادن در این وادی دشوار بود. مطالعه و تحقیق در چنین موضوعی بسیار سخت بود، چرا که از طرفی اکثر کتاب‌هایی که به صورت مستقل در این زمینه نوشته شده‌اند به زبان ترکی استانبولی و سایر زبان‌ها بود و از طرف دیگر این کتاب‌ها در دسترس نبودند. نگارنده با حضور در کلاس‌های آموزش زبان ترکی استانبولی و نیز کمک گرفتن از دانشجویان ترکیه‌ای نسبتاً بر مشکل اول فائق آمد، اما مشکل دوم را کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام (در شهر مقدس قم) و نیز تعدادی از دوستان حل کردند.

در اینجا بر خود لازم می‌دانم از دانشجویان محترم اهل ترکیه خانم اسراء شرفی‌دوغان و آقایان تورگای شفق و علی ارطغرل و نیز حجت‌الاسلام والمسلمین آقای رسول جعفریان (ریاست محترم کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام و ایران) و آقای تحویلی (از کارکنان کتابخانه دانشنامه جهان اسلام) تشکر و قدردانی کنم.

نگارنده در این پژوهش از راهنمایی‌ها و نکات سودمند اساتید بزرگواری همچون آقایان دکتر محمدتقی امامی‌خوئی، دکتر غلامحسین زرگری‌نژاد و دکتر محمدحسین امیراردوش (که نگارنده بارها مزاحم اوقات ایشان شد و در هر بار ایشان صمیمانه او را یاری دادند) بهره‌مند گشته است، از

این‌رو در کمال احترام و تواضع از ایشان سپاسگزاری و قدردانی می‌نماید. همچنین از آقایان آیت‌الله رحمانی سبزواری، دکتر ابوالحسن خلیج‌منفرد، محمدهانی ایرانمنش، صفرعلی جمالی‌فر، رسول جعفریانی، دکتر عباس برومند اعلم، حامد سروری، محمود نثاری و دست‌اندرکاران مؤسسه انتشارات امیرکبیر تشکر نموده و از خداوند متعال برای یکایک ایشان سلامتی و توفیق روزافزون خواستارم.

استفاده از این کتاب نیازمند عنایت به برخی نکات است که در سطور ذیل نگارش یافته است:

۱. نوشته حاضر همان‌گونه که از نامش پیداست مقدمه‌ای است بر شناخت جامعه علویان ترکیه، نگارنده خود می‌داند که کارش خالی از نقص و اشکال نیست. باین‌حال پرداختن به چنین موضوعی جهت فتح باب نمودن الزامی می‌نمود چرا که:

دوست دارد بار این آشفتگی کوشش بیهوده به از خفتگی

۲. امکان دارد در نوشته پیش رو اشکالات املائی، نگارشی یا اشکال در سال‌های حوادث و... وجود داشته باشد که با یادآوری خوانندگان محترم رفع خواهد شد. خوانندگان محترم می‌توانند موارد مذکور را به آدرس الکترونیکی نگارنده ارسال نمایند.

jamalifar 88 @ gmail. Com

۳. در برخی قسمت‌های این کتاب ممکن است تقدم و تأخر تاریخی و نیز یکدست بودن مسیر تاریخی رعایت نشده باشد. علت این امر پیچیدگی موضوع مورد پژوهش بوده است. علویان آناتولی از یک‌طرف به صفویه در ایران مرتبطند و از طرف دیگر به عثمانی در آناتولی، همچنین بدرالدینی‌ها، ملامتیه، قلندریه، حروفیه و... با موضوع علویان آناتولی ارتباط دارند.

۴. در این نوشته در نخستین ارجاع به کتاب‌هایی که به زبان ترکی استانبولی نوشته شده‌اند، آدرس به صورت کامل و با رسم الخط همان زبان درج شده است. اما در ارجاعات بعدی نام و نام خانوادگی نگارنده به فارسی ذکر گردیده و شماره صفحات کتاب قید شده است. مثال:

● Ethem ruhi fiğalı Türkiye Alevilik ve bektaşılık، = نخستین ارجاع

S. 95، 1990، 4 - Baskı، Selçuk Yayınları، İstanbul

ارجاعات بعدی از کتاب فوق

● ادهم روحی فغالی، همان، ص ۹۶.

امید است که خوانندگان محترم با خواندن این نوشته استفاده لازم را ببرند و با ارائه نظرات و بیان کاستی‌ها و نواقص آن نگارنده را از دانش خود بهره‌مند سازند.

مهدی جمالی‌فر

تهران، دی‌ماه ۱۳۸۸

مقدمه

علوی در لغت به معنای منسوب به علی (ع) است. مصطلح آن است که کسی را که از اولاد علی و فاطمه (ع) باشد علوی گویند. همچنین علوی به کسانی گفته می‌شود که پس از قتل خلیفه سوم، عثمان بن عفان، علی (ع) را به قتل وی متهم نکردند و به عایشه همسر پیامبر (ص) و معاویه نیروستند. به این افراد نیز علوی می‌گفتند. هرچند زمان آن حضرت را درک نکرده باشند. میان راویان از تابعین و جز آنان را با صفت «وکان علویاً» مقابل عثمانی (طرفداران خلیفه سوم) نام می‌برند و ناصر خسرو قبادیانی را که علوی می‌گفتند از این قبیل است، نه اینکه از ذریه طاهره رسول باشد. اما منظور از این واژه در این پژوهش معنای اصطلاحی آن است که امروزه در کشور ترکیه به جمعیتی خاص اطلاق می‌گردد. در فرهنگ ترکیه به جمعیت مذکور نام‌های مختلفی داده شده است. اولین این نام‌ها بکتاشیه، پیروان طریقت حاجی بکتاش ولی خراسانی است، اما از آنجا که میان بکتاشیان شهرنشین و روستایی تفاوت‌هایی وجود دارد، لذا در ترکیه به بکتاشیان روستایی «علوی» و به بکتاشیان شهری «بکتاشی» گفته می‌شود.

با مهاجرت‌های مختلفی که، به‌ویژه بعد از حمله مغول، از ایران و آسیای میانه به آناتولی صورت گرفت، دو جریان متفاوت در آن منطقه به‌وجود آمد، از یک‌سو گروهی به زندگی ساکن در شهرها روی آورده و از سوی دیگر ایلات و عشایر ترک به اقتضای شرایط زندگی‌شان در روستاها و دشت‌ها ساکن شده و به زندگی کوچ‌نشینی و نیمه کوچ‌نشینی خود ادامه دادند. در این شرایط یک دوگانگی عقیدتی و سیاسی میان شهر و روستا به‌وجود آمد. نادیده گرفتن حقوق روستا نشینان توسط طبقه حاکم (سلاجقه روم) زمینه مساعدی را برای تبلیغات اهل طریقت به‌وجود آورد. رؤسا و پیشوایان عشایر که در لباس باباهای آسیای صغیر ظاهر شدند، در واقع ادامه‌دهندگان راه و روش شمن‌های آسیای میانه بودند که عشایر اطاعت آن‌ها را واجب می‌دانستند. جنبش بابائیه که به رهبری یکی از باباهای مذکور در قرن هفتم هجری صورت

گرفت، قیامی بود برای پایان دادن به ظلم و بی‌عدالتی نسبت به ایلات و عشایر مهاجر به آناتولی. پس از شکست این قیام بسیاری از بازماندگان آن به گرد حاجی بکتاش ولی (از خلفای رهبر جنبش بابائیه) جمع آمده و بدین ترتیب طریقت بکتاشیه پایه‌ریزی گردید. پیروان این طریقت نیز دو دسته بودند: بکتاشیان روستایی و بکتاشیان شهری. با شروع دعوت صفوی در آناتولی بکتاشیان روستایی که زندگی کوچ‌نشینی و نیمه کوچ‌نشینی داشتند و از حکومت عثمانی ناراضی بودند، به آن‌ها پیوسته و تحت عنوان قزلباش به یاری صفویان پرداختند. برای مدت‌های طولانی قزلباشان نام تعریف شده‌ای نداشتند. در اسناد عثمانی آن‌ها را زندیق، رافضی، شیعه و ملحد می‌نامیدند. مدت‌ها بعد (گویا از قرن ۱۹ م به بعد) آن‌ها به علوی مشهور شدند. عنوان علوی از آن جهت که آنان نسبت به علی (ع) غلو می‌کنند به آنان اطلاق شده است. اما نام تاریخی آن‌ها، همان قزلباش به معنی «سرخ سر» است که به دلیل سرپوش سرخ‌رنگ دوازده ترکی که بر سر می‌گذاشتند به این نام معروف شده بودند. در اسناد عثمانی قزلباش به معنای کزآیین و شورشی آمده است، به همین دلیل معنی منفی علوی جایگزین قزلباش گردیده و از آن گروه‌های کزآیین در ترکیه شد.

حکومت عثمانی برای جلوگیری از نفوذ صفویان در آناتولی به سرکوب قزلباشان آناتولی (علویان) پرداخت. آنان نیز سکوت نموده و قیام‌هایی را علیه عثمانی به راه انداختند. پس از صلح آماسیه (۹۶۲ هـ / ۱۵۵۵ م.) و نیز با تحکیم تشیع فقهانی در ایران به تدریج قزلباشان آناتولی، که اهل فقه و شریعت نبودند، از حکومت ایران ناامید شده و در پناه مناطق دورافتاده و با تکیه بر تقی به حفظ سنت‌ها و باورهای خود ادامه دادند. با ظهور کمال آتاترک، که خود یکی از بکتاشیان بود، علوی - بکتاشیان در سلک حامیان وی درآمدند و به حمایت از سکولاریسم پرداختند. دوران جمهوریت ترکیه، پایان اختفای علویان بود. آنان به تدریج وارد صحنه سیاسی ترکیه گردیدند. گرایش به کمونیسم، حمایت از احزاب چپ و... از دیگر فعالیت‌های سیاسی آنان به‌شمار می‌رود. تکیه علویان بر انتقال شفاهی فرهنگ و فقدان منابع مکتوب در میان آنان باعث گردیده تا تفسیرهای مختلفی از علوی‌گری در ترکیه ارائه گردد. گرچه ورود علویان به دنیای مدرن آنان را به تدریج از سنت‌ها و آیین‌هایشان دور نمود، اما حوادثی که در دهه‌های اخیر در ترکیه رخ داده است باعث پیدایش جنبش احیاءگری علوی در این کشور گردیده است.

امروزه در ترکیه واژه‌های «علوی» و «بکتاشی» با یکدیگر بسیار گره خورده‌اند و به‌صورت «علوی - بکتاشی» به کار می‌روند. باین‌حال گاه عنوان علوی برای تمامی علوی - بکتاشیان به‌کار می‌رود. بررسی‌های انجام‌شده توسط نگارنده نشان می‌دهد که علوی‌گری در ترکیه ترکیبی از شمنیزم، تصوف و تشیع است. البته بستر عقیدتی منطقه آناتولی نیز بر برخی عقاید و آیین‌های آنان تأثیر داشته است.